

Hanno Brand en Joop W. Koopmans (reds.), *Willem Lodewijk: stadhouder en strateeg (1560-1620-2020)* (Hilversum: Verloren, 2020, 192 pp., ISBN 9789087048723); Guido von Büren, Ralf-Peter Fuchs en Georg Mölich (reds.), *Herrschaft, Hof und Humanismus. Wilhelm v. von Jülich-Kleve-Berg und seine Zeit* (München: Verlag für Regionalgeschichte, 2020, 608 pp., ISBN 9783739511016).

In deze recensie staan twee bundels centraal die beide een vroegmoderne ‘grote man’ als onderwerp hebben, respectievelijk Willem Lodewijk van Nassau-Dillenburg (1560-1620) en Wilhelm v van Gulik-Berg-Kleef (1516-1592). Zowel *Willem Lodewijk: stadhouder en strateeg (1560-1620-2020)* als *Herrschaft, Hof und Humanismus. Wilhelm v. von Jülich-Kleve-Berg und seine Zeit* kwamen tot stand naar aanleiding van een memorabel geboorte- dan wel sterftejaar: in 2020 was het vierhonderd jaar geleden dat Willem Lodewijk stierf, terwijl Wilhelm v zijn vijfhonderdste verjaardag zou hebben gevierd in 2016. Daarmee houden de overeenkomsten niet op. De redacteurs teams van beide bundels merken weemoedig op dat over ‘hun’ grote man geen moderne biografieën beschikbaar zijn en ze hopen dat de voorliggende bundels bouwstenen kunnen aandragen voor een toekomstige biografie. Twee vragen dringen zich direct op: zullen die biografieën er ooit komen of zullen historici het in de toekomst met mozaïekbeelden zoals deze twee bundels moeten doen? En: als beide redactionele teams hun bundels als bouwsteen voor een biografie zien, wat zijn die bouwstenen dan? Om het bespreken van twee bundels te vergemakkelijken, richt ik mij in het restant van deze recensie vooral op de tweede vraag en behandel ik vraag één in het slot.

Geen van beide bundels hebben een uitgesproken regionaal karakter, hoewel het redacteurs team van de Willem Lodewijk-bundel gevestigd is in Groningen. Aan beide bundels werken historici uit het ganse land mee, wat wel aangeeft dat de interesse voor de hoofdpersonen zich niet lokaal beperkt. Met 22 bijdragen (exclusief inleiding) en 608 pagina’s krijgt de Gulikse Wilhelm wel aanzienlijk meer aandacht dan de Friese stadhouder, die het met zeven bijdragen en 191 pagina’s moet doen. De zeven bijdragen aan de Willem Lodewijk-bundel zijn onder te verdelen in drie thema’s: het politieke leven van de stadhouder, zijn rol in het onderhouden van (familie)netwerken en de beeldvorming over hem. Ook de 22 bijdragen in de Wilhelm-bundel zijn onder drie noemers geschaard, in dit geval: *Herrschaft, Hof en Humanismus*.

De biografische bouwstenen in de twee bundels worden beïnvloed door de positie die de heren bij leven innamen en de bronsituatie voor beiden achteraf. Wilhelms positie in het leven leek vanaf het begin steviger dan die van Willem Lodewijk, maar de bronsituatie voor beide mannen laat juist het tegenovergestelde beeld zien. Van jongs af was Wilhelm v een

broederloze erfprins van een aanzienlijke cluster vorstendommen. Hij werd echter opgevolgd door zijn geesteszieke en kinderloze zoon Johan Willem van Kleef, wiens dood in 1609 leidde tot een opvolgingsoorlog die niet alleen de cluster vorstendommen uiteen deed vallen, maar ook de hertogelijke kunstverzamelingen en archiefopbouw danig in de war schopte. Willem Lodewijks situatie zag er aanvankelijk minder rooskleurig uit. Hij was de oudste van een enorme kinderschare; zijn vader kreeg liefst 25 kinderen uit drie huwelijken. De Nassaus hadden niet alleen hun Duitse graafschap, maar ook een aanzienlijke positie in de Republiek, waar het Friese stadhouderschap en het leger carrières boden aan de vele Nassause broers. Willem Lodewijk was de voornaamste van hen, hoewel hij altijd ondergeschikt bleef aan de Oranjepinsen. De kinderloze Willem Lodewijk werd opgevolgd in het stadhouderschap door een reeks familieleden. Op termijn zouden de zogenaamde Friese Nassaus hun Oranjeneven overvleugelen door na het uitsterven van de laatsten het stadhouderschap over de gehele Republiek over te nemen en, na het vestigen van het Koninkrijk der Nederlanden, eveneens de troon aan te nemen. Hoewel hij stierf zonder eigen nageslacht, werd hierdoor toch gegarandeerd dat Willem Lodewijks nalatenschap aanzienlijk beter werd verzorgd dan die van Wilhelm van Kleef.

De centrale vraag in de Nederlandse bundel over Willem Lodewijk lijkt te zijn welke rol hij speelde tijdens de Opstand: als militair, bestuurder en *pater familias*, zowel in de praktijk als in visuele voorstellingen. De conclusie is wisselend: hij speelde volgens Anton van der Lem natuurlijk tweede viool achter Maurits. Joop W. Koopmans, co-redacteur van de bundel, stelt dat deze ondergeschikte positie ook werd weerspiegeld in prenten die tijdens Willem Lodewijks leven werden vervaardigd. Een zelfstandige Willem Lodewijk, gewaardeerd om zijn eigen verdiensten, zien we eigenlijk pas tijdens het Friese nationalistische reveille rond 1900, toen er in 1906 een standbeeld van hem werd opgericht in Leeuwarden. In de noordelijke gewesten kreeg de stadhouder ook niet zomaar voet aan de grond. In diens bijdrage beschrijft Hotso Spanninga hoe Willem Lodewijk daar zowel een anti-landsheerlijke factie moest uitschakelen, als enige zeggenschap over de grootste steden Leeuwarden en Franeker diende te bemachtigen. Hidde Feenstra stelt dat Willem Lodewijks positie in Groningen en Drenthe nog zwakker was, hoewel hij de lokale elites wel enigszins wist af te keren van het Duitse Rijk en hen nader kon integreren in de Republiek. Het noordoosten van het moderne Nederland was lange tijd de frontlinie tussen het Staatse en het Habsburgse gezag, onder meer belichaamd door een hele reeks noordelijke edellieden die katholiek bleven en aan de kant van de koning vochten. Hoewel sommigen van hen uiteindelijk aan Willem Lodewijks hof opdoken, concludeert Yme Kuiper in zijn hoofdstuk dat de stadhouder de meesten van hen nauwelijks aan zich wist te binden. Tijdens zijn leven lijkt de stadhouder de meest zelfverzekerde en zelfstandige rol te hebben gespeeld binnen zijn eigen familie. Maurits was geen natuurlijke vaderfiguur voor de talloze zonen en

dochteren die Willem van Oranje en Jan de Oude op de wereld hadden gezet. Willem Lodewijk, hoewel zelf gedurende het grootste deel van zijn leven kinderloos weduwnaar, nam deze rol echter graag op zich. Geconcludeerd kan worden dat Willem Lodewijk in geen van zijn activiteiten een ongehinderde *agency* aan de dag kon leggen, omdat hij steeds de belangen van andere groepen in de gaten moest houden.

De bundel over Wilhelm v van Kleef bestrijkt meer thema's, die gezien de beperkte ruimte niet allemaal aangestipt kunnen worden. Ik baseer me vooral op de artikelen die ingaan op Wilhelm als bestuurder van land en kerk, onder de noemer *Herrschaft* maar ook *Hof*, en laat de sectie *Humanismus* wat links liggen. In enkele van de interessantste artikelen komt Wilhelm v eigenlijk nauwelijks voor. Dit geldt bijvoorbeeld in het tweede artikel van Andreas Rutz, waarin hij zich afvraagt hoeveel speelruimte een vroegmoderne Duitse hertog eigenlijk had. Wilhelm was ingekapseld in een politiek en sociaal systeem waartoe ook adel, standenvergadering, hoge bureaucraten en zijn eigen familieleden behoorden en die allen hun eigen belangen en verworvenheden hadden. Hierbinnen was Wilhelm gebonden aan allerhande traditionele rechten, vormen van symbolische communicatie en culturele normen die ertoe leidden dat hij nauwelijks een geheel autonome actor genoemd kan worden. Martin Schmoechel omschrijft in zijn bijdrage de citadel en stad Gulik, waar Wilhelm vestingen liet aanleggen die uitdrukking zouden geven aan zijn machtsaspiraties: de massa van onderdanen, inclusief de kerk, zouden immers slechts in vrede kunnen leven onder de almachtige bescherming van de vorst, die ook zijn kanonnen op de stad kon richten als zij zich misdroegen. Maar vrijwel alle andere artikelen laten zien hoezeer dit slechts theorie was: Michael Kaiser bestempelt de relatie tussen Wilhelm en de standenvergaderingen in zijn verschillende hertogdommen als productief, maar tekent daarbij aan dat iedere aanzet tot bestuurlijke integratie van de vorstendommen resoluut van de hand werd gewezen. Ook voor de handhaving van openbare orde was de hertog afhankelijk van de instemming en medewerking van elites en adel, concludeert Lothar Schilling. Rita Voltmer stelt dat Wilhelm, die vanaf 1566 meerdere beroertes kreeg, zich zelfs niet aan de beperkingen van zijn eigen lichaam kon onttrekken. Wilhelms *agency* lijkt vooral tot uiting te komen in wat hij niet deed. Zo beschrijft Erika Münster-Schröer hoe hij een al te enthousiaste heksenvervolging wist tegen te gaan. Op religieus vlak kon Wilhelm lang een soort brede katholieke kerk handhaven waarbinnen allerhande lutherse praktijken geoorloofd waren, zoals te lezen is in de bijdrage van Antje Flüchter en Susanne Becker.

Beide bundels laten zien dat het weinig zin heeft om op zoek te gaan naar de *agency* die vorsten als Willem Lodewijk en Wilhelm v van Kleef uitoefenden. Een dergelijke speurtocht zou ons namelijk in de armen van het verfoeide 'grote mannen'-perspectief leiden. Het reconstrueren van de sociale en culturele context waarin vorsten opereerden geeft ons daarentegen een vollediger beeld van de vroegmoderne maatschappij en relativeert bovendien

de invloed van de eenling. Het heeft weinig met Willem Lodewijk of zijn kwaliteiten te maken dat hij als stadhouder van Friesland eindigde en mede aan het hoofd stond van de Staatse legers, en voornamelijk met het feit dat hij de oudste broer in de Nassau-lijn was. De dynastieke structuur bepaalde kortom zijn loopbaan.

Welk advies kunnen we een aspirerende biograaf geven? De interessante perspectieven op de beperkte *agency* van historische individuen moet ons achter de oren doen krabben of we zo'n biografie wel moeten willen. Misschien zijn juist bundels zoals deze twee, met hun diepgravende bijdragen over verschillende interessante aspecten van het vorstelijke leven en hun beschouwingen over de beperkingen van de hoofdpersonen, te verkiezen.

Liesbeth GeEVERS, Södertörn University